

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ШИЛОВА НІНА ІГОРІВНА

УДК: 159.923-053.6:338.48-52

**РОЗВИТОК ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА
У ПРОЦЕСІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Чорноморському національному університеті імені Петра Могили Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Васильєв Ярослав Васильович,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили,
завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Фурман Анатолій Васильович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри
психології та соціальної роботи;

кандидат психологічних наук
Везенкова Ганна Іванівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, старший викладач кафедри
загальної та практичної психології.

Захист дисертації відбудеться «07» квітня 2017 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «06» березня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається соціальною значущістю проблеми розвитку цільової спрямованості особистості підлітка, оскільки від її вирішення залежить якість життя зростаючої людини, її внутрішні зміни та саморозвиток. Цільова спрямованість відображається в особливостях взаємодії підлітків із навколишнім світом. Актуальність дослідження полягає також і у тому, що теоретичне визначення цільової спрямованості може стати у нагоді при розробці загальної теорії особистості, яка являє собою багатовимірну систему. Одним з таких вимірів є діяльнісний, який містить потребово-мотиваційні, інформаційно-пізнавальні, цілеутворювальні компоненти.

Стосовно окресленої проблематики можна виокремити наступні напрями досліджень, які стосуються особистості в цілому (В. В. Рибалка, О. П. Саннікова, Е. Фромм, К. Юнг та ін.), спрямованості особистості (О. М. Леонт'єв, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн та ін.), взаємозв'язку цілей і мотивації діяльності (Б. Ф. Ломов, Є. М. Нікіреєв, В. А. Семиченко та ін.), процесів цілеутворення (О. Ф. Коган, О. К. Тихомиров та ін.) та перспективі майбутнього часу (К. О. Абульханова-Славська, К. К. Платонов). Цільова спрямованість розглядається системно у контексті мотиваційної сфери особистості (В. С. Вуколов, О. П. Гащук, С. Д. Максименко та ін.), виконання творчих завдань (В. Є. Клочко, В. О. Моляко та ін.), самоактуалізації духовності (Г. О. Балл, В. О. Моляко, Т. М. Титаренко та ін.), вольової організації (В. А. Іванніков, С. Д. Максименко та ін.), саморегуляції (О. Я. Чебикін), пізнавальної діяльності (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізін). Психологічні аспекти структури цільової спрямованості особистості розглядаються у працях Я. В. Васильєва.

Проблема цільової спрямованості особистості підлітків досліджувалась в контексті розвитку особистості (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Анан'єв, І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, В. О. Татенко, Д. Й. Фельдштейн). Існує певна низка робіт, присвячених питанням розвитку особистості підлітків шляхом використання творчого потенціалу (К. О. Абульханова-Славська, В. О. Моляко та ін.), тренінгових занять (І. С. Булах) спортивного туризму (П. І. Істомін, О. Н. Камакін, Л. Ф. Нікішина та ін.). Водночас специфіка використання туристичної діяльності як засобу розвитку цільової спрямованості особистості підлітків не була предметом спеціальних досліджень. Для повноти зображення проблеми слід додати позашкільну діяльність у формі проведення туристичних занять (О. П. Гащук, М. Ю. Костиця та ін.), які дозволяють формувати вольові якості (Ю. М. Кизиченко, Н. О. Тимофєєва та ін.), активізувати пізнавальну діяльність, формування колективізму (Л. О. Вяткін, О. П. Гащук, Е. Е. Лінчевський), сприяють саморозвитку і самопізнанню (І. В. Зорін, Є. П. Ільїн, А. Т. Перкова).

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення в психології зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Розвиток цільової спрямованості особистості підлітка у процесі туристичної діяльності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематикою науково-дослідної

роботи кафедри психології «Цільова спрямованість особистості у різних сферах її діяльності» (номер держреєстрації 0116U008737), що входить до тематичного плану Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Тему дисертації затверджено Вченою радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили (протокол № 6 від 29 лютого 2016 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 3 від 29 березня 2016 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити цільову спрямованість особистості підлітків, особливості її розвитку в процесі туристичної діяльності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену цільової спрямованості особистості та обґрунтувати особливості її прояву в підлітковому віці; визначити структуру означеного феномену, експлікувати і описати покомпонентний склад ознак.

2. Розробити програму емпіричного дослідження, обрати відповідну меті систему дослідницьких процедур, спрямованих на вивчення рівнів розвитку цільової спрямованості особистості підлітків.

3. Емпірично виявити особливості розвитку компонентів цільової спрямованості особистості підлітків.

4. Створити програму розвитку цільової спрямованості особистості підлітка засобами спортивного туризму та дослідити зміни, що відбулися в рівнях показників означеного феномену в процесі апробації корекційної програми.

Об'єкт дослідження – цільова спрямованість особистості підлітків.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку цільової спрямованості підлітків в процесі туристичної діяльності.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що прискорення розвитку цільової спрямованості особистості у підлітків можливо шляхом активізації її складових в умовах туристичної діяльності. Взаємодія у групі під час змагань та подорожей сприяє розвитку колективізму та комфортного мікроклімату, що впливає на емоційну сферу підлітків. Застосування карток орієнтовної основи дії на тренуваннях викликає пізнавальну активність, зростання мотивації до навчання, а також розвиток раціональної та альтруїстичної позицій цільової спрямованості особистості підлітків. Ситуації випробування під час тренувань та змагань, складні ділянки маршруту та несприятливі погодні умови в поході спричиняють корекцію конативного компоненту. Система змінних посад, туристичні правила та цінності сприяють розвитку ціннісного компоненту цільової спрямованості підлітків.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: гуманістичний підхід (Г. О. Балл, С. Д. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс) діяльнісний (П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, М. І. Томчук), ситуаційний (К. Левін), системно-структурний підхід до розуміння особистості (С. Д. Максименко, К. К. Платонов, В. В. Рибалка, О. П. Саннікова, А. А. Фурман); теоретичні положення про спрямованість

особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, Б. С. Братусь, О. М. Леонт'єв, В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн), цільову спрямованість (М. О. Берштейн, Я. В. Васильєв, Л. К. Велитченко, Г. І. Везенкова, В. С. Ключко, О. Ф. Коган, В. О. Моляко, Н. Ф. Наумова); основні положення про особливості психічного розвитку підлітка (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, Л. І. Божович, І. С. Булах, В. О. Татенко, А. В. Фурман), психологічні аспекти цільової спрямованості підлітків (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, М. Д. Левітов, Н. І. Рейнвальд, Т. М. Титаренко, Д. Й. Фельдштейн); теорія поетапного формування розумових дій та понять П. Я. Гальперіна.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань обрано такі методи дослідження: *теоретичні* (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень), *емпіричні* (спостереження, методи опитування, тестування, констатувальний та формувальний експеримент), *методи обробки даних* (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження); *методи математичної статистики* (кореляційний аналіз К. Пірсона, оцінка розбіжності експериментальних даних за допомогою t-критерій Стьюдента).

Психодіагностичний комплекс методик склали: «Дослідження цільової спрямованості особистості» Я. В. Васильєва, «Тест-опитувальник для підлітків» (14 Рґ) Р. Кеттелла, «Прислів'я» С. М. Петрової, «Мета – засіб – результат» А. А. Карманова, «Дослідження вольової організації особистості» М. С. Гуткіна, «Вивчення мотивації навчання підлітків» М. І. Лук'янової.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі Миколаївської ЗОШ № 48, Миколаївської гімназії № 2, Юридичного ліцею та Миколаївського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді. Вибірку дослідження склали 353 особи віком від 12 до 13 років

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- *вперше* комплексно досліджено феномен цільової спрямованості підлітка як виявлення розвитку особистісного потенціалу у даному віці; експліковані структурні компоненти цільової спрямованості особистості підлітка (емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний), показники та рівні (високий, середній, низький); теоретично обґрунтовані та емпірично виявлені позиції цільової спрямованості особистості підлітків (еґоцентрична, раціональна, альтруїстична); встановлено прямий кореляційний зв'язок позицій цільової спрямованості особистості (еґоцентрична, раціональна, альтруїстична) та рівнів розвитку (низький, середній високий) компонентів цільової спрямованості (емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний); створено модель розвитку цільової спрямованості особистості підлітка, обґрунтовано та експериментально апробовано систему роботи з підвищення її рівня шляхом активізації структурних компонентів та розвитку особистісних якостей (гуманність, альтруїзм, оптимізм, авантюризм, самостійність, організованість, наполегливість) підлітків в умовах туристичної діяльності;

- *розширено і доповнено* положення про особливості розвитку цільової спрямованості особистості та сфери її впливу на розвиток навчальних навичок, вміння будувати кроки по досягненню поставлених цілей;
- *набула подальшого розвитку* система знань з проблематики спрямованості особистості та засобів її розвитку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що апробований комплекс методик з визначення компонентів цільової спрямованості особистості підлітка, розроблена і експериментально перевірена програма з підвищення рівнів цільової спрямованості особистості підлітків та запропоновані практичні розробки занять можуть бути використані у позашкільній роботі з учнями, батьками, вчителями, шкільними психологами для забезпечення розвитку і збереження цільової спрямованості особистості підлітків.

Результати дисертаційної роботи впроваджено у роботу психологічної служби Миколаївського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді (довідка № 257 від 02.11.2016 р.), Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 48 (довідка № 365 від 11.09.2016 р.), Миколаївської гімназії № 2 (довідка № 237 від 07.09.2016 р.), Юридичного ліцею (довідка № 270 від 08.09.2016 р.), Миколаївського муніципального колегіуму ім. В. Д. Чайки (довідка № 214 від 08.09.2016 р.).

Особистий внесок автора у роботі, написаній у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють альтруїстичну позицію цільової спрямованості підлітків; самостійно зібрано емпіричні дані, проведено математично-статистичну обробку, інтерпретацію та обговорення отриманих результатів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (до 200-річчя з дня народження С.-А. К'єкегора) (Київ, 2013 р.), «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (до 150-річчя від дня народження Макса Вебера) (Польща, Краків, 2014 р.), «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (до 100-річчя від дня народження Ролана Барта), (Київ, 2015 р.), «Ольвійський форум – 2016: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (Миколаїв, 2016 р.), «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (Польща, Кельце, 2016 р.), «Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень» (Одеса, 2016 р.), «Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики» (Харків, 2016 р.), на Всеукраїнській науковій конференції «Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (Миколаїв, 2015); на засіданнях кафедри психології Чорноморського державного університету імені Петра Могили (2014 – 2016 рр.), засіданнях педагогічної ради Миколаївського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді (2013-2016 рр.).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено у 12 публікаціях, з них: 7 статей опубліковано у фахових наукових виданнях України, 2 статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 3 статті у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 224 сторінки, основний зміст викладено на 160 сторінках. Робота містить 30 таблиць, 10 рисунків, 4 додатки. Список використаних джерел складає 203 праці українських та зарубіжних авторів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми цільової спрямованості підлітків, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, сформульовано гіпотезу, розкрито методи, визначено наукову новизну, теоретичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів, надано інформацію про структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку цільової спрямованості особистості підлітка у процесі туристичної діяльності» здійснено аналіз основних наукових концепцій і теорій психологічних шкіл стосовно проблеми спрямованості особистості. Проаналізовано характеристики та основні складові цільової спрямованості особистості. Визначено особливості розвитку цільової спрямованості в підлітковому віці. Розглянуто психологічні особливості туризму як чинника розвитку особистості підлітків.

Проведений комплексний аналіз літератури свідчить про міждисциплінарний статус досліджуваної проблеми, яка знаходиться на стику психології, педагогіки, філософії та інших галузей знання. У психології проблема спрямованості розглядалася в роботах класичного біхевіоризму (Б. Скіннер, Е. Толмен, Е. Торндайк, Дж. Уотсон), психодинамічного підходу (А. Адлер, Г. Салліван, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні), екзистенціальної психології (А. Маслоу), теорії потреб (А. Аткинсон, Г. Хекхаузен), діяльнісного підходу (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Вивчення різних підходів дозволило скласти уявлення про проблему спрямованості особистості в психології і зробити наступні висновки: спрямованість виступає як центральна ланка багатовимірної системи особистості; вона встановлює життєві орієнтири людини і проявляється в її діях, які перетворюють навколишній світ у суспільно корисну діяльність; дане поняття є багато змістовнішим, ніж мотив, адже у своїй структурі воно містить світогляд, мотиви, цілі, інтереси, схильності, здібності (обдарованість), переконання, установки, ідеали; спрямованість спонукається однією сильною емоційно-змістовною домінантою, яка задає вектор-шлях для особистості і є провідною потребою в житті людини.

У розробці проблеми спрямованості особистості виділяються наступні ознаки: системність (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, О. В. Скрипченко);

стійкість даної системи (О. Ф. Коган, О. К. Тихомиров); ієрархічність усередині системи (К. О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл); зв'язок з усією системою характеристик особистості (М. О. Бернштейн, Б. Ф. Ломов, В. В. Рибалка, О. П. Саннікова, В. А. Семиченко); визначальна роль в активності особистості (Я. В. Васильєв, С. Д. Максименко, М. І. Томчук, А. А. Фурман).

Аналіз робіт О. П. Саннікової, В. В. Рибалки, А. А. Фурмана та ін. дозволив визначити структурні складові цільової спрямованості і розглядати її в контексті двох вимірів: психологічно-індивідуального (спрямованість, самосвідомість, характер, психофізіологічні якості), діяльнісного (потребово-мотиваційні, інформаційно-пізнавальні, цілеутворювальні компоненти).

Було встановлено позиції (егоцентрична, раціональна, альтруїстична, раціогуманістична) та характерні риси цільової спрямованості, у силу яких вона займає важливе місце у житті людини. Цільова спрямованість визначається насамперед постановкою ясної цілі (М. Д. Левітов, О. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, Ю. М. Швалб), але враховується не тільки усвідомлення того, чого варто досягти, але й уміння передбачати способи досягнення мети. Іншою особливістю є вміння людини підкоряти всі свої вчинки, дії й помисли обраній цілі (К. О. Абульханова-Славська, В. О. Іванніков, М. І. Томчук). Третьою особливістю є неухильне, стійке прагнення досягати поставленої мети (Я. В. Васильєв, С. Д. Максименко). Це прагнення проявляється в умінні тривалий час зберігати ціль й організувати свою поведінку для її здійснення.

У даному дослідженні цільова спрямованість в широкому розумінні цього поняття розглядається як якісна ознака спрямованості. Було визначено основний термінологічний апарат, який утворює підґрунтя для розуміння поняття цільова спрямованість:

Цілеутворення являє собою самостійну постановку цілей суб'єктом, їх прийняття та утримання протягом тривалого часу. Цілепокладання є центральною фазою управління власною діяльністю, яка передбачає постановку генеральної мети та сукупності цілей, відповідно до стратегічних установок, інтересів та життєвих завдань людини. Цілеспрямованість виступає як воляова риса особистості, що характеризує діяльність людини, спрямовану на досягнення результату, і виражається через вектор-шлях цілі. Цільова спрямованість є якісною характеристикою спрямованості особистості при визначенні життєво важливих цілей, яка визначається готовністю людини до досягнення бажаного результату.

Особливості розвитку психіки, утворення цілей та мотивів у підлітковому віці досліджувались сучасними психологами (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, В. О. Татенко, Д. Й. Фельдштейн).

Спрямованість особистості, відповідно до її ставлення до себе і до суспільства, характерна для молодшого шкільного віку. Однак саме в підлітковому періоді розвитку активно формуються переконання, ідеали, моральні принципи. Починає утворюватись досить стійка внутрішня позиція, з'являються умови, що сприяють розвитку цільової спрямованості особистості як досить стійкого явища. Цільова спрямованість особистості є новоутворенням

підліткового віку, а її специфіка може використовуватися як показник соціального розвитку людини.

Цільова спрямованість підлітків розвивається під час навчального процесу за рахунок навичок відповідального ставлення до навчання (Л. О. Вяткін, О. П. Гащук, І. В. Зорін та ін.). Заняття туризмом, як один із видів позашкільної роботи, дає підліткам основні уявлення і практичний досвід відповідального ставлення до справи. Заняття зі спортивного туризму містять розвиток усіх чотирьох компонентів цільової спрямованості особистості: емоційного, мотивації до навчання, активності у досягненні поставленої мети та зміни у ціннісних орієнтирах.

У ході аналізу було створено модель психологічного конструкту цільової спрямованості особистості (рис. 1).

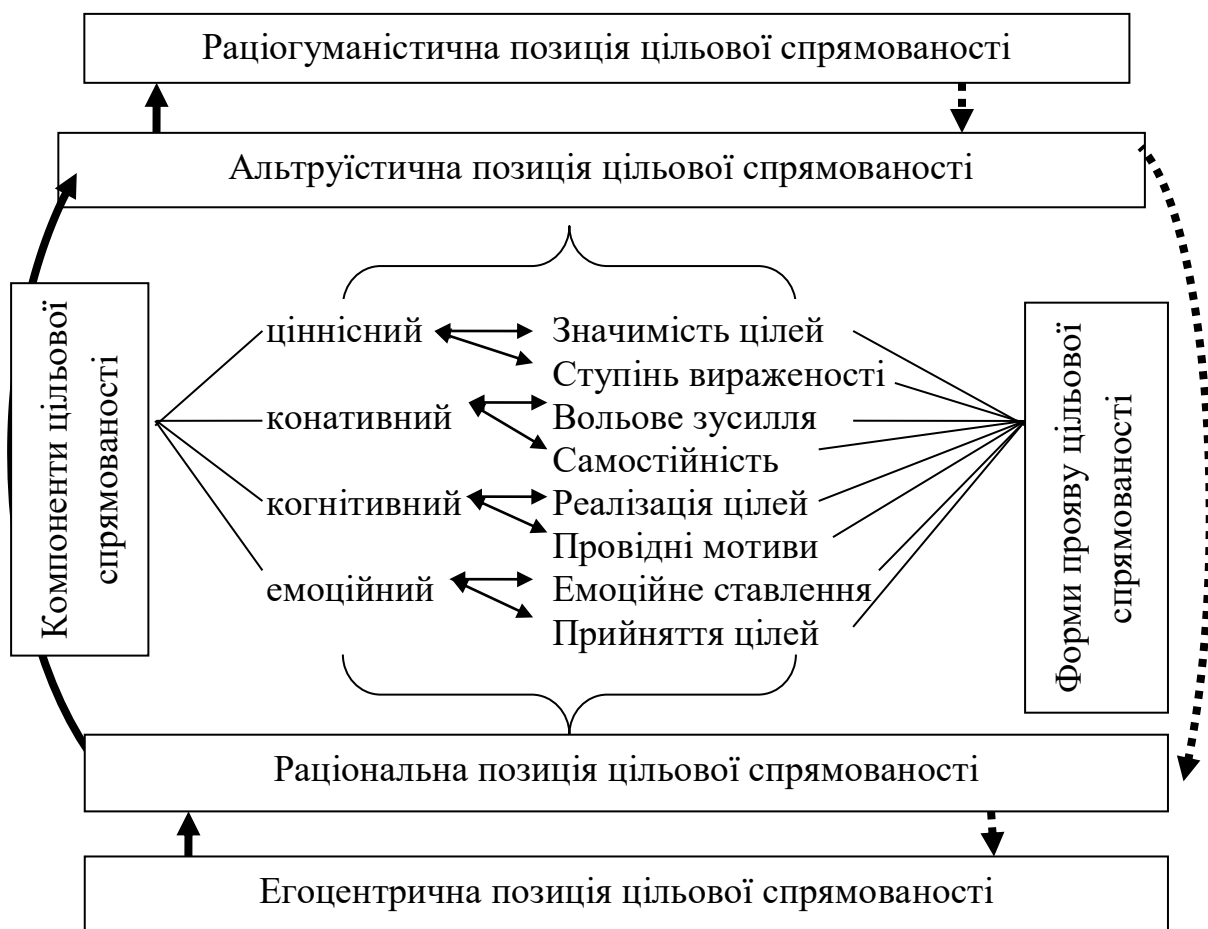

Рис. 1. Психологічний конструкт цільової спрямованості особистості

В ній представлено чотири позиції особистості: егоцентрична (задоволення біологічних і матеріальних потреб, меркантильно-утилітарна мотивація), раціональна (задоволення соціальних потреб, прагматична та престижна мотивація), альтруїстична (задоволення духовних потреб при творчій та внутрішній мотивації відповідно до здійснюваної діяльності), виділені Я. В. Васильєвим у його концепції дослідження цільової спрямованості особистості; раціогуманістична, визначена Г. О. Баллом

(розширення знань про людину та їх гуманістично зорієнтоване практичне застосування, саморефлексія). Проте процес саморефлексії відноситься до найвищого типу особистісної рефлексії (І. Д. Бех), який розвивається вже у юнацтві і притаманний зрілій особистості, тому четверта позиція (раціогуманістична) не піддавалась корекції через її несформованість у підлітковому віці, але вона увійшла до змісту психологічного конструкту цільової спрямованості особистості для складання повного уявлення про будову визначеного явища. Модель відображає компоненти цільової спрямованості та їх зв'язок з формами прояву. Емоційний компонент передбачає емоційне ставлення та прийняття цілей. Когнітивний – реалізацію цілей та провідні мотиви. Конативний компонент має форму прояву у вигляді самостійності та вольового зусилля. Ціннісний компонент вказує на значимість цілей та ступінь їх вираженості. Дана модель відображає розвиток цільової спрямованості особистості від егоцентричної позиції до раціогуманістичної шляхом корекції означених компонентів та форм прояву, а також деструктивні зміни від раціогуманістичної позиції до егоцентричної через падіння рівня компонентного складу цільової спрямованості.

Таким чином, цільова спрямованість підлітка є інтегральне утворення, яке відображає сутність особистості і характеризує стійке домінування в ній переважаючих мотивів поведінки. Цільова спрямованість підлітка має складну структурну побудову, і передбачає наступні компоненти: емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний.

У другому розділі «Результати емпіричного дослідження особливостей цільової спрямованості особистості підлітків та їх обговорення» сформульовано основні завдання констатувального експерименту, визначено методи та методики констатувальної частини дослідження, виявлено особливості розвитку структурних компонентів цільової спрямованості в особистості підлітка, визначено критерії, що детермінують її розвиток, обґрунтовано позиції цільової спрямованості. Констатувальний експеримент передбачав такі завдання: 1) емпірично виявити особливості розвитку компонентів цільової спрямованості (емоційного, когнітивного, конативного, ціннісного); 2) визначити кількісні та якісні характеристики рівнів (позицій) розвитку цільової спрямованості у підлітків.

На першому етапі експерименту було розроблено структуру дослідження цільової спрямованості особистості підлітків. Вона складається з чотирьох компонентів: емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний. Кожен компонент містить критерії: емоційний – ставлення до людей, прийняття цілей; когнітивний – успішність учнів за основними предметами, мотивація до навчання; конативний – рівень самостійності, організованості, наполегливості; ціннісний – ставлення до себе, до оточуючих, до життя.

Показниками цільової спрямованості особистості підлітків є: емоційне ставлення до людей – прийняття моральних норм, групова залежність; прийняття цілей – емоційна стійкість, внутрішня напруга, самоконтроль; середня успішність учнів за основними предметами – шкільна успішність на середньому та високому рівнях; мотивація до навчання – наявність навчальної

мотивації, усвідомлення себе як учня; ставлення до себе – прийняття власних недоліків, самоусвідомлення, самооцінка; ставлення до оточуючих – гуманність, усвідомлення інтересів, потреб інших, бажання допомогти; ставлення до життя – оптимізм, авантюризм, самовизначення в житті; самостійність – задоволення власних потреб власними силами; організованість і – вчасне виконання поставлених цілей; наполегливість – здатність долати зовнішні і внутрішні перешкоди шляхом досягнення поставленої мети.

У дослідженні брали участь 80 учнів 7 класів Миколаївської ЗОШ №48, 115 учнів Миколаївської гімназії №2, 108 учнів Юридичного ліцею, 50 учнів восьмих класів Миколаївського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді. Загальну вибірку становили 353 школярі – 194 жіночої та 159 чоловічої статі.

За результатами констатувального зрізу у підлітків переважає кількість цілей, пов'язаних з особистими потребами. Особистісна сфера становить 23% від загального обсягу цілей, самодіяльна сфера – 19%, дружня сфера – 17%, сімейна сфера – 13%, навчальна сфера – 12%.

На другому етапі констатувального експерименту було виявлено рівні (позиції) цільової спрямованості підлітків. Результати показали, що за кількістю цілей переважає егоцентрична позиція, яка становить 49% від загальної вибірки. На другому місці – раціональна позиція (34%), і останньою є альтруїстична позиція – 15%. Відмічається небажання підлітків ставити віддалені, більш благородні цілі, замість цього вони обирають близькі, орієнтовані на задоволення власних біологічних потреб цілі.

Аналіз дослідження емоційного компоненту показав, що для підлітків характерна шизотимія (7,3 стенів), низький ступінь емоційної стійкості (6,8 стенів), збудливість (16,7 стенів), підлеглість (9,1 стенів), легковажність (7,7 стенів), низький ступінь прийняття моральних норм (10,2 стенів), сором'язливість (9,4 стенів), сенситивність (17,3 стенів), фактор Гамлета (16,9 стенів), самовпевненість (19,1 стенів), низький ступінь групової залежності (8,8 стенів), низький ступінь самоконтролю (10,2 стенів), високий ступінь внутрішньої напруги (17,3 стенів).

Дослідження когнітивного компоненту виявило домінування зовнішніх мотивів, переважання низького рівня мотивації до навчання, незадовільну успішність в класі та відсутність активності на уроках. Високий рівень особистісного сенсу навчання було зафіксовано у 3% учнів. Середній рівень мотивації встановлено у 14% учнів. Знижений рівень – у 42% учнів та низький – у 41% учнів. Другий блок методики вивчення мотивації навчання підлітків вказує на здатність досліджуваних до цілепокладання у навчанні. Високий рівень має 3% учнів. Середній рівень – 18% учнів. Знижений та низький рівні – 40% та 39% учнів. Третій блок методики розкриває сутність спрямованості підлітків на пізнавальну або соціальну сферу. Високий рівень складає 2% учнів, середній – 21% учнів, знижений та низький – 38% та 39% учнів.

Аналіз результатів конативного компоненту встановив абсолютне переважання низького рівня (74,3%) та наявність середнього (21,2%) і високого (4,5%) рівнів розвитку, що свідчить про необхідність цілеспрямованого

розвитку організованості, наполегливості та самостійності підлітків. Низький рівень переважає за всіма якостями вольової організації: ціннісно-змістова організація особистості – 248 підлітків (70%), організація діяльності – 292 підлітки (83%), рішучість – 154 підлітки (72 %), наполегливість – 288 підлітків (82%), самовладання – 230 підлітків (65%), самостійність – 278 підлітків (79%), загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості – 266 підлітків (75%).

Особливості прояву ціннісного компоненту цільової спрямованості підлітків за визначеними показниками свідчать про домінування низького рівня (79%), середній рівень складає 18%, високий рівень – 3%.

Результати констатувального експерименту визначають переважання низького рівня цільової спрямованості підлітків, з тенденцією зниження середнього рівня впродовж навчання в школі за проявами емоційного, когнітивного, конативного та ціннісного компонентів.

У третьому розділі «Психологічна корекція цільової спрямованості особистості підлітка в процесі туристичної діяльності» обґрунтовано програму та представлено модель розвитку цільової спрямованості підлітків; визначено змістовні та процесуальні аспекти програми роботи з підлітками з метою корекції структурних компонентів цільової спрямованості; висвітлено результати проведеної роботи.

Проблема розвитку цільової спрямованості особистості підлітків розглядалась в контексті досліджень особистісного потенціалу як детермінанти становлення особистості (К. О. Абульханова-Славська, Г. О. Балл, В. В. Рибалка, К. Роджерс, О. П. Саннікова, А. В. Фурман), концепції про позиції особистості: егоцентричну, раціональну та альтруїстичну (Я. В. Васильєв), теорії психологічної готовності до діяльності (М. І. Томчук), життєвих домагань особистості (Г. І. Везенкова), теорії поетапного формування розумових дій та понять П. Я. Гальперіна.

На основі вище викладених положень було розроблено модель етапів розвитку цільової спрямованості особистості підлітка за набором параметрів. Першим етапом розвитку цільової спрямованості особистості є егоцентрична позиція, яка передбачає самовизначення людини, ситуативні цілі та емоційний компонент. Другий етап – раціональна позиція, вона містить самоактуалізацію особистості, близькі цілі та когнітивний компонент. Третій етап – альтруїстична позиція, яка передбачає самореалізацію людини, середні цілі, конативний компонент. Четвертий етап – раціогуманістична позиція, вона має на меті саморефлексію, дальні цілі та ціннісний компонент.

У роботі з підлітками основний акцент робився на колективних формах роботи. Такі форми організації туристичних занять та змагань є ефективними у розвитку цільової спрямованості особистості особливо у підлітковому віці, адже провідною діяльністю даного віку є міжособистісне спілкування з однолітками, що створює природні умови для розвивального процесу.

Таким чином, відповідно до заявленої моделі, кінцевою метою є підвищення рівня цільової спрямованості підлітків шляхом розвитку раціональної та альтруїстичної позицій особистості, тобто корекція моральних

якостей, вольових зусиль та мотивації до навчання шляхом активізації внутрішніх психологічних ресурсів особистості засобами туристичної діяльності.

На основі вищезазначеної моделі розвитку цільової спрямованості підлітків було розроблено розвивальну програму «Цільова спрямованість у юних туристів». Мета програми – психологічна корекція цільової спрямованості особистості підлітка засобами туристичної діяльності.

Програма розрахована на 144 год. на кожен рік (протягом трьох років) і реалізувалася трьома блоками: виконання дій робочих карток, складених керівником гуртка (розвиток емоційного, когнітивного, конативного та ціннісного компонентів цільової спрямованості підлітків); виконання дій робочих карток, складених власноруч (розвиток раціональної позиції цільової спрямованості підлітків); внесення змін до схем ООД по наданню допомоги товаришеві у виконанні поставленого завдання (розвиток альтруїстичної позиції цільової спрямованості підлітків).

У експериментальну групу увійшли 20 респондентів, які є гуртківцями Миколаївського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді та навчаються у ЗОШ № 48. В контрольну групу увійшли 20 респондентів, учнів 7 класів ЗОШ № 48. Для участі в формувальному експерименті були обрані учні 7 класів ЗОШ № 48, оскільки саме результати учнів даної школи показали найнижчі результати рівня розвитку цільової спрямованості.

Основними психологічними умовами розвитку цільової спрямованості підлітків у процесі туристичної діяльності виступають: визначення головних принципів функціонування групи (активність, зворотний зв'язок, довіра, доброзичливість, суб'єктивність висловлювань, конфіденційність) – розвиток емоційного компоненту; проведення теоретичних занять у класі за партами, виставленими у коло – розвиток емоційного компоненту; наявність обов'язків у підлітків по догляду за класом та туристичним спорядженням (виконання певної ролі)– розвиток конативного компоненту; використання схем орієнтовної основи дії (ООД) під час засвоювання нового теоретичного матеріалу та відпрацювання практичних навичок – розвиток когнітивного та ціннісного компонентів; проведення тренінгу в кінці тижня (у неділю в кінці заняття) та в кінці походу – розвиток емоційного та ціннісного компонентів.

Перший розділ програми «Цільова спрямованість у юних туристів» містив вступне заняття, під час якого підлітки отримували перші знання з туристичної діяльності під час першого року та поглиблювали їх під час другого та третього року навчання. Це давало можливість створити настрій на спільну роботу на початку року.

Другий розділ програми «Похідна підготовка» передбачав отримання навичок з підготовки та проведення походів. Підлітками проводилася робота по підготовці до походу відповідно до обраних посад, а також безпосередня робота в самому поході. Система змінних посад – це система самоврядування, що діє під час підготовки й проведення турпоходу. Вона має характер сюжетно-рольової гри, тому не викликає опору зі сторони підлітків, а навпаки обов'язки

в групі виконуються із задоволенням та інтересом. Посади (ролі), які використовувалися під час корекційної роботи були наступні: штурман, відповідальний за технічний опис маршруту, чергові, фотограф, відповідальний за краєзнавче завдання, ремонтник, медик, відповідальний за харчування у поході. Така робота дозволяла розвивати у підлітків конативний компонент цільової спрямованості, про що свідчило підвищення рівня таких критеріїв, як вчасне виконання поставлених цілей, здатність долати зовнішні і внутрішні перешкоди шляхом досягнення поставленої мети.

Ситуації випробування у походах та постановка складних завдань вимагали колективної роботи та взаємодопомоги, що сприяло розвитку ціннісного компоненту цільової спрямованості підлітків, а саме – стійкість, гуманність, усвідомлення потреб інших, бажання допомогти.

Завданнями другого розділу програми було:

- розвиток когнітивного, конативного та ціннісного компонентів цільової спрямованості підлітків під час першого року занять;
- корекція раціональної позиції під час другого року занять;
- розвиток альтруїстичної позиції під час третього року занять.

Третій розділ програми «Підготовка до змагань та участь у них» передбачав оволодіння підлітками техніки туризму та спортивного орієнтування. Це вплинуло на розвиток високого рівня когнітивного компоненту, адже новий матеріал подавався не традиційним (методом повторення та заучування у школі) способом, а за допомогою використання робочих карток, що полегшувало запам'ятовування та засвоювання матеріалу. Успішність під час занять сприяла появі навчальної мотивації, усвідомленню себе як учня. Як наслідок – підвищення активності на уроках та шкільної успішності.

У результаті якісного аналізу усіх компонентів цільової спрямованості підлітків протягом трьох років було виділено високий, середній та низький рівні загальної вибірки цільової спрямованості підлітків експериментальної та контрольної груп протягом трьох років психологічної корекції (табл.1).

Виявлено якісні зрушення в розвитку цільової спрямованості особистості підлітка: фіксується позитивне ставлення до себе, до оточуючих людей, розуміння їх потреб та проблем, бажання допомогти, підвищення емоційної стійкості до високого та середнього рівнів, позитивні зрушення у прийнятті власних недоліків сприйнятті власного Я-образу, підвищення рівня самостійності та організованості, самовизначення в житті, розвиток вміння ставити конкретні цілі та вчасне її виконання, підвищення рівня навчальної мотивації до 40% від загального обсягу.

Результати зрізу рівня емоційного компоненту експериментальної групи, визначені за допомогою тест-опитувальника Р. Кеттелла для підлітків після трьох років психологічної корекції, вказують на покращення результатів у порівнянні з результатами констатувального експерименту, а саме підвищення їх рівня до меж нормативів відповідного підліткового віку.

Результати зрізу рівня емоційного компоненту експериментальної групи, визначені за допомогою тест-опитувальника Р. Кеттелла для підлітків після

трьох років психологічної корекції, вказують на покращення результатів у порівнянні з результатами констатувального експерименту, а саме підвищення їх рівня до меж нормативів відповідного підліткового віку.

Таблиця 1

Кількісні показники розвитку рівнів цільової спрямованості підлітків до і після психологічної корекції, % (n=40)

Компоненти цільової спрямованості	Рівні цільової спрямованості	Експериментальна група (n=20)					Контрольна група (n=20)				
		До експерименту		Після експерименту		Крит. (t) до та після	До експерименту		Після експерименту		Критерій (t) контр. та експерим. групи
		n	%	n	%		n	%	n	%	
Ціннісний	Вис.	1	5	13	65	5,672	1	5	1	5	4,116
	Сер.	3	15	7	35	3,625	5	25	6	30	3,137
	Низ.	16	80	0	0		14	70	13	65	
Конативний	Вис.	1	5	16	80	4,815	1	5	1	5	4,392
	Сер.	4	20	4	20	0	4	20	4	20	0
	Низ.	15	75	0	0		15	75	15	75	
Когнітивний	Вис.	1	5	7	35	4,137	1	5	1	5	3,972
	Сер.	5	25	11	55	3,784	6	30	7	35	2,491
	Низ.	14	70	2	10		13	65	12	60	

За результатами кореляційного зв'язку відмічається: чим більша кількість цілей, поставлених підлітками, відноситься до альтруїстичної позиції, тим більша кількість підлітків знаходиться на високому рівні визначеного компоненту; чим більша кількість цілей, поставлених підлітками, відноситься до раціональної позиції, тим більша кількість підлітків знаходиться на середньому рівні визначеного компоненту; чим більша кількість цілей, поставлених підлітками, відноситься до егоцентричної позиції, тим більша кількість підлітків знаходиться на низькому рівні визначеного компоненту.

Порівняння альтруїстичної позиції, високого рівня ціннісного (5,672), конативного (4,815) та когнітивного (4,137) компонентів цільової спрямованості особистості підлітків експериментальної групи на початку експерименту і після впровадження моделі туристичної роботи за допомогою парного t-критерію Ст'юдента свідчить про те, що характеристики вибірок суттєво відрізняються.

Значення парного критерію відносно альтруїстичної, раціональної та егоцентричної позицій цільової спрямованості особистості підлітків на початку експерименту та після проведення його формульованої частини відображено у таблиці 2.

Відмінності між складовими позицій цільової спрямованості особистості підлітка (за t-критерієм Ст'юдента)

Позиції особистості	Заг. кількість цілей	Значення цілей	Час здійснення цілей	Реалізація цілей	Залежність цілей від мене	Емоційне ставлення	Вольове зусилля
Альтруїстична	5,112	4,035	3,857	3,914	4,173	4,006	5,281
Раціональна	2,236	3,485	2,879	4,103	4,698	3,172	4,846
Егоцентрична	-4, 186	-3,281	2,974	3,172	3,804	3,164	4,807

Отже, доходимо висновку про те, що корекційна програма не тільки ефективна у плані розвитку цільової спрямованості особистості, але й закладає основи для конструктивного подолання кризи підліткового віку. Усвідомлення і прийняття власної індивідуальності, сформована впевненість у власних силах, почуття компетентності сприяють подоланню деперсоналізації, конформізму, депресивних проявів, які простежуються у даному віковому періоді.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено новий теоретико-емпіричний розгляд цільової спрямованості особистості підлітка з наголосом на ролі туристичної діяльності в її розвитку. Розкрито сутність досліджуваного феномену, його прояви в структурних компонентах, критерії діагностування, рівні, наведено корекційну модель розвитку цільової спрямованості підлітків та доказано її ефективність.

1. Встановлено, що спрямованість є однією з конститутивних властивостей особистості. Вона характеризується за допомогою таких прикмет, як системність, стійкість, ієрархічність та має зв'язок з усією системою характеристик особистості. Суттєвими атрибутами спрямованості є чітке визначення мети шляхом усвідомлення того, що має бути досягнуто, та передбачення способу його досягнення, а також здатність підпорядковувати вчинки та дії обраній цілі, неухильне прагнення до неї, яке проявляється в умінні тривалий час зберігати мету й організувати свою поведінку для її здійснення. Основою цільової спрямованості особистості підлітків є прагнення до самоствердження.

2. Виявлені компоненти цільової спрямованості підлітків: емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний. Емоційний компонент має такі критерії, як емоційне ставлення до людей, прийняття цілей. Когнітивний компонент має на увазі середню успішність учнів за основними предметами, мотивацію до навчання. Конативний компонент характеризує рівень самостійності, організованості, наполегливості. Ціннісний компонент вказує на ставлення до себе, оточуючих, до життя.

Відповідно до окреслених критеріїв виділено відповідні показники цільової спрямованості особистості підлітків. Емоційне ставлення до людей вказує на прийняття моральних норм, групову залежність. Прийняття цілей свідчить про емоційну стійкість, внутрішню напругу, самоконтроль. Середня успішність учнів за основними предметами говорить про шкільну успішність на середньому та високому рівнях. Мотивація до навчання свідчить про наявність навчальної мотивації, усвідомлення себе як учня. Ставлення до себе є вказівкою на прийняття власних недоліків, самоусвідомлення, самооцінку. Ставлення до оточуючих виявляється у гуманності, усвідомленні інтересів, потреб інших, бажанні допомагати. Ставлення до життя свідчить про оптимізм, авантюризм, самовизначення в житті. Самостійність є показником задоволення власних потреб власними силами. Організованість характеризує вчасне виконання поставлених цілей, а наполегливість – здатність долати зовнішні і внутрішні перешкоди шляхом досягнення поставленої мети.

3. Схарактеризовано позиції особистості (еґоцентрична, раціональна, альтруїстична), які супроводжують прояви цільової спрямованості різного ступеня (низький, середній, високий). Еґоцентрична позиція передбачає задоволення біологічних і матеріальних потреб, меркантильно-утилітарну мотивацію. Раціональна позиція полягає у задоволенні соціальних потреб, прагматичній та престижній мотивації. Альтруїстична позиція визначається як задоволення духовних потреб при творчій та внутрішній мотивації відповідно до здійснюваної діяльності. Доведено, що серед детермінант розвитку цільової спрямованості значущими є раціональна та альтруїстична позиції, які мають кореляційний зв'язок із середнім та високим рівнями прояву. Раціональна позиція відповідає середньому рівню прояву когнітивного, конативного та ціннісного компонентів. Альтруїстична позиція вказує на високий рівень означених компонентів.

4. Визначено, що психологічні особливості цільової спрямованості підлітків полягають у низькому рівні розвитку її компонентів, переважанні кількості цілей, пов'язаних з особистими потребами. Більшість учнів демонструють відсутність бажання та мотивації до навчання, нестриманість та імпульсивність, еґоїзм та недовіру до світу. Еґоцентрична позиція є переважальною, що вказує на необхідність організації системи роботи з розвитку цільової спрямованості особистості підлітка.

5. Створена модель розвитку та відповідна до неї програма «Цільова спрямованість у юних туристів» спрямована на психологічну корекцію цільової спрямованості підлітків. Система роботи ґрунтується на туристичній діяльності, передбачає використання схеми орієнтовної основи дії для виконання практичних завдань під час тренувань, підготовки та проведенні походів різних категорій складності. Психологічні особливості складання схем орієнтовної основи дії (запропоновані керівником гуртка на першому році, самостійне складання на другому році, доповнення схем кроками по взаємодопомозі на третьому році) під час занять у порівнянні з різними видами заходів (звичайні тренування, змагання, підготовка та проведення походів) туризму сприяли

підвищенню рівня цільової спрямованості особистості підлітка від егоцентричної до альтруїстичної позиції.

6. При реалізації корекційної моделі та апробації психологічного супроводу встановлено: зниження агресивності до оточуючих та прийняття цілей (емоційний компонент), поліпшення шкільної успішності, поліпшення поведінки в класі, розвиток навчальної мотивації (когнітивний компонент), збільшення рівня самостійності, організованості, наполегливості (конативний компонент), розвиток позитивного ставлення до себе та прийняття власних недоліків та невдач інших людей, поява бажання допомогти, розвиток оптимізму (ціннісний компонент). Виявлено перехід від переважання егоцентричної позиції під час констатувального експерименту до альтруїстичної в кінці психологічної корекції.

7. Констатовано позитивні зміни в емоційній сфері підлітків, що доводить ефективність взаємодії у групі під час змагань та подорожей. Проведення бесід з вчителями та батьками, аналіз продуктів діяльності (ведення щоденників, записи у шкільних журналах) показали зростання мотивації до навчання та пізнавальної діяльності, що призвело до розвитку когнітивного компоненту цільової спрямованості, раціональної та альтруїстичної позиції, і зумовило ефективність використання карток орієнтовної основи дії. Аргументовано доречність застосування системи змінних посад та встановлення туристичних правил групи у корекції ціннісного компонента цільової спрямованості. Встановлено позитивний вплив ситуацій випробування під час тренувань та змагань, проходження складних ділянок маршруту та несприятливих погодних умов у поході на розвиток конативного компоненту.

8. Виявлено, що між позиціями особистості та рівнями компонентів цільової спрямованості існує прямо пропорційна залежність, яка полягає у тому, що зі зростанням кількості цілей альтруїстичної позиції зростає кількість підлітків, які знаходяться на високому рівні визначеного компоненту. Використання діагностичного зрізу для порівняння контрольної та експериментальної групи за виділеними характеристиками дозволило побачити значні відмінності. Аналіз результатів альтруїстичної позиції, високого рівня ціннісного, конативного, когнітивного та емоційного компонентів цільової спрямованості особистості підлітків експериментальної групи на початку психологічної корекції і після впровадження програми за допомогою парного критерію Стьюдента показав значимі відмінності в результатах.

9. Обґрунтовано розвиток цільової спрямованості підлітків шляхом корекції позицій особистості та якісних змін у змістовних компонентах під час туристичної діяльності. Даний процес відбувається завдяки: введенню підлітків у систему похідних норм і цінностей групи; впливу ситуацій підвищеної фізичної, моральної, емоційної напруги під час походів; організації праці із задоволення вітальних потреб у багатоденних походах, що передбачає розгалужене, гнучке самоврядування; спільній діяльності і спілкуванню; застосуванню схем орієнтовної основи дії.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективи її вирішення пов'язані з концептуальним аналізом

цільової спрямованості особистості підлітків; виявленням гендерних особливостей її розвитку; створенням психодіагностичних методик дослідження даного психічного феномену; розвитком раціогуманістичної позиції особистості, що й буде предметом подальшого наукового пошуку.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Шилова Н. І. Формування особистості складновиховуваних підлітків в процесі засвоєння ролей у туристичній діяльності / Н. І. Шилова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – К.: Гнозис, 2013. – Дод. 2 до Вип. 31. – С. 384–390.

2. Шилова Н. І. Психологічні особливості направленості підлітків на базі туристичної діяльності / Н. І. Шилова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – К.: Гнозис, 2014. – Дод. 4 до Вип. 31. – С. 268–274.

3. Шилова Н. І. Формування спрямованості особистості до поставлених цілей (на матеріалі туристичної діяльності) / Н. І. Шилова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 2.13 (109). – С. 269–273.

4. Шилова Н. І. Вплив конкретизації цілей на підлітків у процесі оволодіння туристичною діяльністю / Н. І. Шилова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Миколаїв: Іліон, 2015. – Т. VII. – Випуск 38. – С. 543–556.

5. Шилова Н. І. Формування раціональної позиції цільової спрямованості підлітків на основі спортивного туризму / Н. І. Шилова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – К.: Гнозис, 2015. – Дод. 2 до Вип. 36. – Вип. 12. – С. 183-190.

6. Шилова Н. І. Проблема цільової спрямованості особистості / Н. І. Шилова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – К.: Гнозис, 2016. – Дод. 2 до Вип. 36. – Вип. 13. – С. 77-82.

7. Шилова Н. І. Формування альтруїстичної позиції цільової спрямованості особистості / Я.В. Васильєв, Н. І. Шилова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Психологічні науки». – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – Т. 2. – Вип. 5. – С. 7–12.

Статті у наукових виданнях іноземних держав:

8. Silova N. Peculiarities of teenagers' goal orientation based on sports tourism / N. Shilova // European Humanities Studies: State and Society. – 2014–2015. – № 1. – P. 158–169.

9. Шилова Н. И. Современное состояние и возможности развития морального компонента целевой направленности личности подростка [Электронный ресурс] / Н. И. Шилова // *StudiaHumanitatis: Международный электронный научный журнал*. – 2016. – №3. –Режим доступа:<http://st-hum.ru/journal/no-3-2016>.

Публікації в інших наукових виданнях:

10. Шилова Н. И. Феномен цільової спрямованості у підлітковому віці / Н. И. Шилова // *International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings (June 28-30,2016)/ Kielce: Holy Cross University, 2016. – P. 173–176.*

11. Шилова Н. И. Взаємодопомога як засіб формування альтруїстичних цінностей / Н. И. Шилова: збірник матеріалів Всеукр. науково-метод. конф. [«Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»], (Миколаїв, 12-20 листопада 2015 р.) / МОН України, Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2015. – Том 3. – С. 55–56.

12. Шилова Н. И. Цільова спрямованість підлітків на особистісне зростання та шляхи її формування / Н. И. Шилова: збірник матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. [«Ольвійський форум» – 2016: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі»], (Миколаїв, 9-11 червня 2016 р.) / МОН України, Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2016. – С. 68–70.

АНОТАЦІЇ

Шилова Н. И. Розвиток цільової спрямованості особистості підлітка у процесі туристичної діяльності. – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2017.

Дисертація присвячена проблемі розвитку цільової спрямованості особистості підлітка у процесі туристичної діяльності. Здійснено теоретико-емпіричний аналіз проблеми спрямованості особистості, яка розглядається як складна багаторівнева властивість особистості. Уточнено поняття «цільової спрямованості особистості підлітка», визначено його чинники і структурні компоненти – емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний.

З позицій структурного підходу було експліковано та описано компоненти (емоційний, когнітивний, конативний, ціннісний), позиції (егоцентричну, раціональну, альтруїстичну) цільової спрямованості особисті. Емпірично виявлено особливості прояву, рівні (високий, середній, низький), динаміку структурних компонентів та позицій цільової спрямованості підлітків у процесі туристичної діяльності, зафіксовано перевагу низького рівня.

Створено модель та програму психологічної корекції «Цільова спрямованість у юних туристів», яка розрахована на три роки занять і

передбачає роботу з підлітками, батьками та вчителями. Емпірично виявлено кореляційний зв'язок розвитку позицій зі зростанням рівнів структурних компонентів цільової спрямованості.

Доведено ефективність профілактично-корекційної роботи з розвитку цільової спрямованості підлітків у процесі туристичної діяльності. Запропоновано методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів з метою розвитку та збереження цільової спрямованості особистості підлітка під час занять у школі.

Ключові слова: особистість, спрямованість, цільова спрямованість, підлітковий вік, структурні компоненти, позиції цільової спрямованості особистості, туристична діяльність, ролі.

Шилова Н. И. Развитие целевой направленности личности подростка в процессе туристической деятельности. – Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2017.

В диссертационном исследовании представлен теоретический и эмпирический анализ проблемы целевой направленности личности подростков и туристической деятельности, как способа её развития. В диссертации целевая направленность личности рассматривается как качественная характеристика направленности при определении жизненно важных целей, которая определяется готовностью человека к достижению желаемого результата.

Теоретически эксплицированы и описаны сферы направленности личности (личностная, семейная, интимная, дружественная, общественная, самодеятельная, учебная), позиции (эгоцентрическая, рациональная, альтруистическая), а так же компоненты целевой направленности личности, свойственные подросткам: эмоциональный, когнитивный, конативный, ценностный. В ходе анализа была составлена теоретическая модель психологического конструкта целевой направленности личности, которая включает позиции, основные компоненты и формы проявления.

Разработана модель этапов развития целевой направленности личности по набору параметров. На основе данной модели составлена коррекционная программа «Целевая направленность у юных туристов». Основными заданиями программы было: развитие позитивного отношения подростков к себе и окружающим; формирование оптимистического отношения к жизни, самоактуализация и самореализация; повышение уровня самостоятельности, организованности, настойчивости; коррекция мотивации учебной деятельности. Доказана эффективность использования программы развития целевой направленности личности подростков. Результативность реализации коррекционной работы и апробация психологического сопровождения отображается в показателях структурных компонентах: эмоционального – снижения агрессивности к окружающим и принятие целей; когнитивного – развитие учебной мотивации, улучшение поведения в классе и, как следствие,

рост школьной успешности; конативного – увеличение уровня самостоятельности, настойчивости, организованности; ценностного – позитивное отношение к себе, принятие собственных недостатков и неудач других людей, проявление желания помогать ближним, развитие оптимизма.

При пролонгированном изучении подростков экспериментальной группы установлен достоверный рост позиций целевой направленности от преобладания эгоцентрической, в начале эксперимента, к альтруистической, в конце психологической коррекции.

Ключевые слова: личность, направленность, целевая направленность, подростковый возраст, структурные компоненты, позиции целевой направленности личности, туристическая деятельность, роли.

Shilova N. I. Development of a target orientation of the teenager's personality in the process of tourism.–Manuscript

The thesis for the psychology candidate's degree, speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – State Institution «South Ukrainian national pedagogical university after K. D. Ushynsky», Odessa, 2017.

The thesis is devoted to a problem of development of the target orientation of the teenager's personality in the process of tourism. In dissertation theoretical and empirical analysis of orientation of teenagers is carried out, which is examined as a complex feature of personality. A term of a «teenager's personality target orientation» is specified, it's factors and structural components such as emotional, cognitive, conative, value are defined.

According to the structural approach the psychological constituents (emotional, cognitive, conative, evaluative), positions (egocentric, rational, altruistic) of the target orientation are explicated and described. Empirically, the peculiarities of manifestations, levels (high, medium, low), dynamics of structural components of a target orientation of the teenager's personality in the process of tourism are detected and it is stated an advantage of a low level.

A model of development of a target orientation of the teenager's personality by facilities in a process of tourism is created, including a work with teenagers, a school psychologist, teachers, coaches, parents. The efficiency of a preventive development for expounding a target orientation of the teenager's personality in the process of tourism is proved. Methodic recommendations for teachers of regular schools are suggested in order to develop and save a target orientation of the teenager's personality.

Key words: orientation of a personality, target orientation, adolescence, structural components, positions of a target orientation of the teenager's personality, tourism, roles, individuality.

